

Адигейський співець

Валер'ян Поліщук

Із аулу в аул
Переходив—ходив
Той поколотий гул
Од розгніваних злив,
Наче вірним Іслам
У серця западав
Його голос розбурханим словом
Між горами,
Тут і там,
По окрузі Кавказу міцного,
Ще й у саклі низенькій
Ницьма прилягав
Маковим зерном
Під камінь.
То як вітер гуляв
По синявих долах
У країні адиге хоробрих.
А в міжгіррях запертих
Кружився листком,
Проривавсь аж наверх
До блискучих снігів,
Де гранясті Кавказу верхи
Перламутрами сяють.
То в провалля заходив,
Як тінь од гори,
Там, де Лаба шкварчить
По камінному дні,
Наче шерех іде,
Наче жир на вогні.
Черепашковим шумом
На вухо шумів
По між хвоями, лісом, горами
Мутний Пшиш.
І Іскандер не знав,
Чи то ліс, чи вода
Десь скликають до лав
Всіх минулих героїв Кавказу

Пригадати собі,
Як проходили тут
Під гранітом похмуро-старим
Дикі скіти, і перси, і кований Рим,
І хозари, і готи, і гуни.
Тільки хвоя шумить
Та лежить мовчазним
Синій вітер, як дим,
Що повітрям прозорим
Між горами заснув,
Кришталем в тумані захолював.
Смутний точиться гул;
Десять рокочують буруни:
(То хозари, і готи, і гуни...)
І до сонця земля
Підставляє розвернуте лоно.
Ясний вітер у далях,
Мов синявий тюль,
У твердинях замілий заснув,
Захолював.
Як проходив аулом Іскандер співець,
Він поглянув у круг, де весела молодь,
Де дівчата, як лані, черкеси-орли
У танку канефір все кружляли.
А один молодець перед милою став,

Оком гострим, що блиснуло, кинув,
Ухопився пістоля і в небо стрільнув,
А вона закрутилася п'яно,—
Бо то символ любови,
Бо признання палке
Лише вибух сказати їй може
І зрівнятися в силі міцного вогню.
А на завтра вона в його саклю ввійде
Молодою жоною покірно
— "Он іде наш співець,
Наш Іскандер, гарячийнаслово!
Ще здалека кричали й махали йому:
"Хай візьме нас у казці в пахучу діброву,
Де ростуть рододендрони, лаври і тис,
Де здалека сія Мінгі-тау корона

Хай розкаже про бій, про аули Дарго,
Що їх прокляті руси ростерли,
Мов черкнув своїм черевом дикий обвал
Черством камінням і грузом.
Про Шаміля й коня,
Про Шібле—бога сили і грому,
Про майбутнєє роду людському".
Він багато, багато розказував їм,
Зачароване стежило коло,
Об'єднались чуттям і старі й молоді
І напруженим слухом ловили.
А із саклів принесли вина й шашлику
Дорогого всім гостя прийняти.
Та Іскандер, сьорбнувши, ізнову почав...
Казав, розказував, схиляв до долу чоло,
Коли тяжкі забуті привиди
Стопою кволо
Підходили аж на поріг розсудку.
А иноді пронизували пам'яти імлу
Блискучими списками гостро і яскраво
Пекучі спогади минулої борні.
Так иноді пронизує стели
Безумець молодий із криком:
"До бою!
Слава! Слава!"
— "Було колись, пройшло десятків сім
Далеких різнобарвних років.
Як табуни пройшли,
Мінялися кольорами в горах,
Коли заходить сонце за тумани.
І зараз єсть іще між вами
Старці з сідою головою,
Що верховини снігом...
Тепер не ми господарі
В країні гір і вільних горців!
Тепер панує той—в лампасах
З шаблюкою в шинелі й гудзиках бляшаних.
А наші бурки та кінжали
Ховаються у хащах, за каміннями,
А як підкине хто сухої помсти
У табори ворожі і заснулі,

То довго гоняться за тими офіцери.
З пістолями й штиками,
А вільнії абреки
В ті дні зовсім зникають.
Тоді почався гіркий час,
Коли упертих абадзехів
Іскинули із гір у низ
Аж на столочену рівнину.
В степах розвіяли, розкидали по тирсі
Аулів з дев'яносто,

І саме тих, що присягнулись мужности і звазі.
Рогами в них уперся бик
Засліпленого гніву.
Ті руські генерали
Шаміля, мов яркого зубра,
Зігнали з гір, загнали у ятро.
Живучу ящірку зміж скель
Взяли витиснули палицею гніву,
Царю під ноги кинули в далеку північ—
І росчавили.
Ех, не було вже другого Шаміля,
Як не було і другого слуги у Магомета!
Тоді сам Воронцов
Тарантулом уп'явся в грудь Кавказу,
Труїв і поїдав,
Випалюючи геть долини.
Його підручні нищили ліси,
Станиці закладали на скалинах Лаби,
Над Пшишем їх гармати жерладерли
І грімали в аули непокірні.
Просіками викочували велитнів зелених,
Що лапами черпали піну
Заюшливої Білої ріки.
Дубів скидали з круч,
Дітей об камінь розбивали,
Жінок скидали в прірви,
І брали на штики відважних адигейців
За те, що не хотіли
Чужинцям покоритись,
Що не хотіли кращих рідних земель

Панам та глитаям віддати,
Та й не схотіли взяти добровільно,
Як необтесане у дразочках ярмо
Московську чиновню собі на шию.

Вони прийшли з півночі в наші гори
І отруїли день, щоб запалити ніч.
Кострами прискали аули у вогні,
Бедраті барани у снідь пішли
Грабіжникам—проклятим,
А наші діти мусіли емірати.
Отак перевалили й гори,
Аж за хребти закинули зажерні пальці,
Що стукнулись об беріг Чорноморський.
Примусили склонитися царю
Незломні голови Кавказу.
Аж тридцять літ ішла борня.
Лягло, лягло... і де там пощитати....
Не плачте зараз ви.
Не квильте, рідні браття!
Скажіть, старі, як свідки, молодим,
Ви білі, мов сніги, од літ завзятих!
Хіба тоді батьки вас не носили,
Щоб заховати
В країні Арарату?
Хіба в гущавинах Ріону,
Якого ви не пам'ятаєте тепер,
Де пальми між ліянами і фікуси буяють,
І де фазани виноград їдять,
Хіба не там ховала мати
Вас немовлятами од лютої напасти?
"Так, так..." схилилась сивина
Осінньою травою: "Правда"...
Та ще продовжував Іскандер
Пекучу повість болю і покори,
А все не висихала річка мови.
"О, прийде час, він пройде скоро
І заговорять гори,
Проснуться гори,
Здвигнуться вибухами гори!
Але ви, браття,

Слухайте ще далі.
Коли упав Кавказ
Нахмурились верхів'я
І ліс зелений застогнав:
Гули, скрипли од болю сосни,

Заплакали ялиці бурштиново,
Заллялися живицею смереки,
І дуб зубами скреготав,
За тими лавами знистожених борнею,
За тими, що скотилися у море
З холодних верховин гарячим серцем,
Поранені смертельно в груди.
О, море, море,
Ти одне розкажеш,
Як тисячі в твоїй пучині захлинулись,
Як потопили їх ловці наживи,
І смерть найшли в воді,
А не в бою хоробрі.
Тоді не покорилися шепсуги,
Не уклонились натухайці:
Одні пішком з ослами і хламіттям
Пішли в Туреччину шукати долі,
А другі —
На кораблі насіли,
Мов птиці перелетні
На острів серед моря.
В Туреччину і ці дорогу прямували,
Рятуючи життя і волю,
А торгаші — грабіжники бездушні,
Отії перевізники всі кор бельні,
Вивозили їх в море і скидали,
Як кошенят за борт,
Спинивши корабля.
Не чув, не чув, ой, того лементу Кавказ,
І зойків диких не несло луною.
Вони—у морі поринали,
Як звуки у просторах,
І горе йшло на дно, до рибна їжу.
На дні здивовані істоти
Телішили рогові очі

На скорочені од жаху лиця,
Нагострені ненавистю їдкою,
А потім кидались і поїдали.
Не чув Кавказ,
Бо все нові ватаги прибували,
Як мухи обсідали беріг
І ждали черги нагрузитись.
І тих вивозили у море,
Топили як щенят,—
І падала там смерть стократ
Холодним градом;—
Рятунку не було,
А гори і не знали.
Закутались в туман
І спали,
Аж доки не прибило море
До скель Кавказу
Сотні — тисячі
Поїдених, погнилич трупів.
О, те жорстоке море! —
Але його жорстокість людство обігнало
Зрадливістю своєю, нищінням і гнівом.
Воно хоч і глухе до жалю,
А викинуло трупи.
О, тоді гори
Вже не могли й дихнути,
Ще більше у сніги зарились,
А ті з півночі зверху надушили,
І сон склонив важкі верхів'я.
Спить Кавказ аж досі".
— "О, ні, не спить Кавказ!"
І шаблі забряжчали,
Зірвалися кінжали;
Луна з аулу
У гори знов шугнула.
А вранці на станиці
Всю вирізали знов старшину
Та козаків і чиновню про дажну.
А потім за абреками ганяли ескадрони.
І десь ходила чутка, як луна од грому.
Що то співець Іскандер наробив.

Схиливсь туман до гір,
Помнятий спакувався в кручі,
В горі—торкається так боязко без сліду
Спішить похапливо кудись,
На клоччя рветься
Налітаючи на вістря скельні,
І все кудись зникає.
(Мабуть ховається за плечі велитенські).
А далі, вище, хмар табун
Ген зачепився за камінні грані,
Роскинувся, вмостившись між ямами
І вільно так повзе,
Мов сила, або мло.
А там, султани з пірря—хмари
От от колихнуться, здається,
перед боєм
І рушать з грюкотом з горами в брань.
Та це ввижається —
Не теняться, замовкли,
Затонуті в чекань воді самій,
Зникають рештки од надій
І громи не підуть,
Бо й хмари розійшлися.
Так скупчував Кавказ
Повстанчі сили, і хмурився, водив плечем.
От от зачеберне ту щупту гайвороння
Та вихорем закружить в жменю
І кине геть....
Але ось сонце як Іскандер,
На галяву між хмарами пройшло,
Ось зупинилось, стало навчати.
А там внизу, в димку
Заснуло море.
А може то й не спить?
Там просторінь згребла рукою брижжя
Запінених валів,
і—тільки сизо.
Внизу нехай рокоче гнів
Об скелі мовчазливі —
Він унизу, а тут не чутно хвиль.
В глибинах людства і таке буває.

І говір той шумливих бурунів
Не доторкається до вуха,
Що співця єднає із цілим всесвітом,
З громадою віків.
Тоді співець людей
Нехай іде на землю.
О, серце проситься,
Широке, як безмежжя
Летіти над горами силою вітрів,
До неба кликати.
Роздмухати заграву.
Підняти темний люд
За горців давнє право.
Хотілось визволить братів,
Що в саклях обросли вже мохом,
І диким зіллям думок,
Затьмарених неволею катів.
Іскандер не зостанеться ніколи
Співати тут, вгорі,
Коли адиге сплять!
Нехай проллється пісня,
Нехай розірве чари.
Старого чаклуна—тумана
За сиву бороду нехай шарпне
Та з м'ясом вирве.
О, пісне болю, рідна пісне,
На скелі викинь паморок із недр,
І щелепи скрививши
Кинь об камінь —
На здобич грифам і черві.
О, моя пісне буйна,
Не про квітки співать
Судилося тобі,
Не тільки прадідів щербатих
Із гробу воскрешати
В ділах яскравих для нащадків,
О, ні: нам про живих кричати треба,
Щоб ставити нове,
Що буде сяяти віками прийдешнім

Льодовиком у соняшнім вогні.

Я хочу кинути піснями
Моїм адиге бішеним і ніжним
Слова братерства й рівности у праці.
О, моя пісне, мій ти діаманте!
Нехай в твоїх воркотливих словах
Не тільки тони промінем лоскочуть,
Не тільки рожу і блакить
На струнах фарбами перебірає вітер,
Щоб забреніли в оці, як сльоза;
Нехай не тільки лагідна шипшина
У пісні крильми затріпоче,
Як серце милої до поцілунку.
Нехай зітхає гірський вітер.
Нехай гремлять буруни і обвали
І в моїх співах озовуїся,
Але нехай і ті дрібниці
Не заховає ліс горами.
Нехай і їх зневажений народ мій
В своїх аулах десь почує.
І пісня лялася, і слів було чимало,
Але найкращих тонів бракувало.
Ішов і падав—спотик—камінь:
І різав руки—о, незнання?
Та далі дряпався на скелі і зри вався,
Аж груди розбив на гострі шпичаки
Вузької мови дикунів адиге.
І звуків кпекоту орлів
Вже не хватало в бурних співах.
Хоч захлиналось серце в зливах
Та в слові передать не міг.
Валився, мов злочинець, на поріг
До схованки досапавши своєї,
Коли погоня настає;
Ще трохи—й вирветься тоді
Із муки творчих пазурів
І буде знов співати вільно.
Та страшний долі гнів
Не попускає.
Роскритим ротом на вапняк упав
Аж кров і біль
По вибитих зубах скривилась.

Як піднімав живі чуття їх зверху прибивали творчі межі:

"Ти ще живеш? Ти знов ожив?"

А як?

Якими звуками адиге із гортані кине

Нечувану йому ще назву димарів,

Бетону, антрациту,

Щоб другий міг так само зрозуміти?

Як ті вітрини й скло,

Сирени голосіння й автомобілів цвйogi,

Які Іскандер бачив і чував

У шумних городах,

Коли бродив на північ—,

Як звуками губними

Адиге їх прокаже зрозуміло?

Ніхто не зна, і він не знає.

Ось він казав адиге пго ту силу,

Що в громові Шибле сердитий роскияє,—

А от людина півночі бере її руками

І в ляmpi та у піч кладе...

Вогнями їздить, крицею літає...

Ддиге в сміх, або не розуміють.

Хай спокій розметав волосся на собі

Ти на лиці ховай проте лагідність—

Тоді послухають ще може.

У гори утікав, од милої ховався

І звуками, як ранений орел,

До вітру клекотав.

То пелюсками ніжного ясміну—

Словами доторкався

До моху й лишайв,

Але той голос гомін гір

Одразу затаїв,

Ковтнувши ніздрями шпарок по скелях

Луною обіззавшись

У закутках твердинь.

Так у вигнанця буйний гнів

Ховається під крила сосон

Та й очмарілий спить.

Але не марно, ні!

Немов би гнаний пес,

Що ошетинив спину і тікає,
Коли слідом аж кляцають зубами
Заюшливі гончі зграї
Своїх думок—
Тинявсь Іскандер по горах,
Тримався сонцем
Та добрістю сусідів.
Народи Дагестану і Ябхази
Його приймали—странника чужого.
Але нігде нероскидав він твор чих іскор,
Як тільки в батьківщині,
Між адиге рідних.
За гору переходив—
І як у тьму спускався,
У тьму чужої мови
І чужих звичаїв.
І тільки хліба випросить сягало сили
Та грудкою закинути у воду
Пекуче слово:
"Я—вигнанець!"
Він мусів пояснити мигами погоню
Перед здивованим, нетямлючим народом,
Я там десь потом обливав
Свої страждання (зсохлі губи)
Та здержуватись мусів, щоб не впасти
В обійми жорсткі рівнодушній згубі.
Тоді пригадував дитинство
І вповивав свої думки гарячі чолом
У тиху пісню колискову,
Щоб болі заколисувати в ритмах згадок.
Де шелест кукурузи
Дитячі вуха поснував у спокій.
Там фіялкові горі
Лякали очі звечора дитині...
Але раптово,
Мов распечене залізо
Торкало м'язи серця й голосило
Ростятим болем:
"Я—самотній!"
Повстати може весь Кавказ,
Кліща струсити кожен хоче,

Яле з'єднати треба душу тоці в,
Що пороздроблені на мови і звичаї.
Та хто з'єднає ціле поле?
Яким новим зіллям засіять мову
Щоб всі народи
Однаково, як веде говорили?
Я почуваю сам,
Як сили нації моєї
В мені занили творчими думками,
Немов дроти над трактом:
Простори, гей простори об'єднати,
І жгутом всіх окривджених
На всіх тиранів кинуть!
Іскандер знав,
Що горсточка адиге,
Не об'єднавшись зливою одної волі,
Не скине царський гніт,
Не визволить рабів.
Лишень увесь Кавказ,
Коли на ноги встане,
Зворушить море,
Здвигне океани,
І зацвіте у праці цілий край.

Але хто спільною луною
Роскида запал за одчай?
Бони заснуть для нас
(Ні гомону, ні звуку!)
Оці міста, де світло без огню.
Нас не почують,
Нам не допоможуть.
О, крихто кинутих аулів,
Ти велитенських здвигів не пізнаєш,
Бо ти мала в своїх шуканнях,
Бо ти не з'єднана у спільні рухи,
Які поміж горами мусять бути.
Тебе зітруть у поступі великі юрби.
О, моя сило, моя творча сило,
Ти тягарем легла мені досмертним—
Не скину я тебе,
Не кинеш ти мене.

Ти біль несеш мені:
Мене ж ніхто не чує,
Моїх—твоїх думок,
Моїх—твоїх бажань.
На мову мільйонів
Ніхто не перекаже.
Ніхто не схоче знати про адиге,
Що мають серце, розум і огонь
Що мають голос—клекоти орлині,
Співця, що груди рве
Посеред скель німих.
Іскандер пробував повстання розпочати,
Як мандрував один
По всій країні гір.
Яле його зовсім не розуміли,
Не те щоб кабардинці,
Я й близькі коренем
Відважні натухайці.
Шепсуги, мов сова на сонці,
Очима лупали з нерозуміння,
Коли захрипле слово
Про волю рокотало.
Трагедія то велитня була,
Таланта, що затиснутий у межі крагілі мови,
Не міг розкидати проміння парусами,
Бо невеличка нація родила
Таку громохку силу.
Тільки випадок міг
За сотні літ колись
Підняти із низин засмоктане літами
Живее слово волі та повстання,
Коли вже пізно буде,
Чи зовсім і не треба.
Чекай, поки то прийде велитень колись
З широкими просторами своєї мови,
Що знатиме язик адиге вірних.
Та ще захоче він, чи ні,
Ту давнюю старовину
Із пороху підняти?
А може, що й ніколи?
Так і умре живеє слово,

Як рибка молода гданської породи
У пляшці заткнутій.
Задушиться в малому,
Не розростеться в силі;
Не вибухне вогнем,
А вся зотліє у безумстві,
Перегорить в середині, в собі,
Як вугіль під землею.
О, скільки геніїв
Пішло од нас у безвість,
Не маючи повітря
Та розмаху для крил!
Не підійти переказать
Для сотень мільйонів
Сирих, лукавих душ.
Оточення ж мале—
Підземна темінь шахти,
Що проковтнути жде
Деся кожний справжній звук.
І для творця—то смерть—
Тьма коридорів підземельних,

Де висить антрацит
І капає вода зі стель
Дзвінким і металевим цвяхом.
Пожежою степів
Охопить душу страх.
Так вата липає в огні одразу,
Як серце распачем
Та хвилями екстазу.
І крик удариться об стіни кам'яні,
Як бризки скла з шипінням шорстким;
Одскочивши од глухоти безлюддя.
О, тоді заздрість смертним болем стисне
І відбере останній духу зойк:
"Навіщо я родився в темнім підземеллі
Маленької, сліпої нації?
О, чом же я не син
Безмежних мас — численної породи людства,
Дріжучих серць, що б'ються і палають
І затирають наче перша злива

Мале бадилля на шляху
Моеї нації дрібної?
Колись-то утрамбує ступ ноги
Моїх незібраних комашок
1 людства велитенська п'ята
Зрівняє мови суходолів.
А зараз тьма зірката слухає й глузує—
То з барда доля зла.
Він серцем куриться для себе,
Як сопка нагнічена вагою.
Співець у щупті інгушів,
Які не знають за долину,
В безвітрі душиться навіки.
Іскандер знов у ліс пішов,
Ятрів і сох, стогнав, молився.
Зустрінули його раз діти—
Він утік: дітей почав боятись,
Живого голосу жахався,
А потім навпаки,
Вялила вже самота
Хотілось сповіди, громади.
У співах плакав, говорив:
"Слово моє,
Мово народу могого,
Ти—моя сила,
Ти—мій творчий огонь.
Твої уста п ритор каються домоїх,
І спрага у душі моїй,
Наче вихор проходить спазмами.
Черпаючи повітрям воду.
Шари твого богатства, осілі завіки,
В душі моїй палають.
Почорнілі уста мсі
Тобою говорять в безумнім екстазі.
Звуки складові твої —
Клекіт орлиний, горні обвали,
Дике виття бурі в Дарьялі.
Ті слова прорікають мені,
Щоб я людству сказав
Про твої думи, народе мій бідний.
О, як я люблю тебе, мово моя.

Ти-моя зброя в ураганах чуття,
Що хвилями хльоскає в серці безмежнім,
Коли лава нова металових огнів,
Жару з надлюдського пекла
В мозку моїм,
У розірваних грудях
Б'ється і рве водянії цілини.
Ти океаном безмежно-холодним
Кратера в грудях моїх заливаєш.
Слово народу мого,
Ти розлітаєшся в бризках,
Камінням з глибин вилітаєш,
Огнем опалляєш, згаром чадиш,
Піднімаєш люд свій на крила,
Котишся валом,
Все до підніжжя народу мого,
Тільки мого, та не до цілого людства.
Поїш ти душі засмаглі,—
Тільки мою не наситиш.

Падаю змучений я у конвульсіях творчих,
А ти, мій народе,
Ти їх приймаєш і п'єш,—
Та не до дна.
Але ти, моя мово,
Ти моє і безумне прокляття.
Ти—вузькі береги
Для хвиль, що рвуться в далеч.
Ти—скеля із граніту,
Де чуття розбивається в піну
і падає знесилене назад,
У вузькі береги.
Ти кругле озерце маленьке,
Але не море, о ні,
Бо велитень дужий
Не може в тобі захлинутись,—
Тільки ноги замочить—
Успразі ж голова.
Ти—вузька загорожа для сил,
Де спряжені розум, чуття і свідомість.
О, як би то загородь ту перервати,

Як би розкидати греблю,
Що угнала в погнилий ситняк
Мільйоні відер води,—
Тоді хлине повідь в долину,
Мул рознесе під собою,
Всю мерзоту ослизлу протре,
Змішає, прочистить назавше.
О, тепер ти проклята—
О, мово народу могого!
Ти звязуєш, ти—пута,
Ти гребля, загорожа
До мільйонів людських душ.
Бо ти замкнулась тисячами
У жмені дрібного народу,
Тоді як коло мільйонів
Рокоче навкруги.
Ти невеличкими замками
Велике підземелля алмазів закувала.
Розбити ці замки!
О, де той велитень?
Коли він прийде?
Коли то вже мільйон
Перетикою стане
Для мільярда товаришів у цілім —світі?
О, треба знищити
Всі дрібні нації
(Як потім і великі)
В червоний перець, порохом ростерти
І гострою приправою тією
Придобрити місиво
Вселюдських мас.
Так, знищити їх треба —
Вони перетика для духу,
Вони гальмують лет ідей,
Як сітка дротяна обмежує простори
І творчий дух
Не здійметься беркутом в небо,
Бо занімів в оковах слова,
Будь проклята, о, земле,
Що в серце кинула мені
Огонь приймання світу,

І крила придала,
А до підшов кам'ньприв'язала,
Ще й руки слів у крицю закувала,
Щоб не оддер я каменя одніг,
Щоб серця не поїв я творчою водою,
Яка і паростки дає і дихає в віки.
Мандруючи країною адиге
Забрів в один аул.
Оповідав минуле
В його словах дівчина загорілась,
Чуттям солодким серце прив'язала,
І з саклі поночі втікла.
Схвильований і радий
Іскандер надаремно радив
Розміркувати широко вчинок:
Та й батько може мститися,
Бо згоди не було.

Але у час страждань,
Живу росу уста засмаглі
З дающею рукою
У бік не одведуть.
Любов і на камінні родить,
Зелена проростає всюди.
"Моя ти мила"—говорив:
"Твоє серце відчує мій біль,
Твої ніздрі, що запахи ловлять із гір,
Вони схоплять моє росквітаюче серце,
Роскавучене льодом життя.
Мої рідні адиге
Не впіймають мене.
Мої образи полум'ям рвуться,
А звуків словесних немає:
їх не дав мені нарід обмежений мій.
Моя пісня до них долітає
Лиш як клекіт орла,
Що побачив і сонце і далі,
Яле звуків моїх не поймуть.
Бо вони не поглянуть у сонце,
У них немічні очі,
І їх мова сліпа,

Їх неміцні духовні зрачки
Ще не можуть стрільнути в
небесний огонь,
Своїм зором пробити його,
І поранити сонце,—
Вони не орли.
Моє сонце—труба для тих гір,
Звуки душу і тіло зривають
під небо,
А вони —
Прахом падають вниз,
Черепи розбивають
На камінь глухий.
Мої зойки про волю
У ніч я кричу.
Їх не чують ще нищі шепсуги,
Не зійдуться у гурт,
Щоб рознести станиці,
Де змія наших днів
Обложила аули
І гноем прикрила товстим
Всі образи і здирства.
Не підуть повбивати чиновників склизьких
І своїх запроданців, що служать царю.'
— "Хто голову розбив,
Яка змія?"^-питала,
І очі не могли відповіді знайти.
Потім сили ослабли,
Він сів коло Зурни.
Вона—хвилі очей.
Тільки ніздрі бились, як пташка.
А чорнявий вугіль спід вій,
Що замочила сльоза,
Затуманено блискав на білім.
Пристрасть готова була,
Як вовчиця зірватись,
Загризти співця у нахлані безумства.
Спопелити огнями бажань.
Яле він—мохом холодним лежав
На гарячих колінах Зурни,
І смертельна блідність заснула в лиці,

Коло чола і уст.
Милувала ласкаво волосся,
Та нічого не знала,
Що горіло під ним.
Загуркотіли потяги.
Забились пульси ешелонів.
Червоними драконами повзли
Між скелями по горах поїзди,
А в них десятки тисяч
Сунули на південь у Туреччину.
З багнетами й гарматами
Через увесь Кавказ.
Назад везли у фесках бранців
(Червоний перець на горі —
І чорна китиця умерла
Звісилась рукою, бо рана в груді).
Війна.

Не заїшь задрімав на теплому одсонні,
Не мох йому нагрів замурзаний пушок—
Обличчя стомлене схилилось на камінні,
Сліди костра в ногах і с полотна мішок.
То раз, блукаючи нагірними лісами,
Іскандер здибав чужака,
Що спав.
Од шелесту піднявся.
— "Ти відкіля?" Іскандер за
питав.
— В Туреччині живу...
— "Ти хто?"
— Адиге—батько називавсь.
А потім очі затопило сяйво:
Він зрозумів.
— Я на землі дідів?
Скажи, це правда?
— "Правда"
— Тоді чому не йду в аул?
Я біглий бранець.
З окопів чув я гомін слів
Моїх адиге рідних,
Але наказ був кулями стрічати

Усякого, хто вискочить з окопів.
А кидати себе на смерть,
Коли в атаку підуть.
Хто б там не був: брати,
А чи невірні для Ісламу руси.
В той час як раз були брати...
А потім я упав,
Звихнулося коліно під ударом,
Щоб захарлав мене полон.
А звідти я утік і зараз...
Іскандер затремтів:
"Мій рідний брате,
Чи довго будемо ще ми страждати,
Чи скинемо погоничів,
Що в бій насильно пруть?
І доки будемо чужі.
Коли всі браття тут?
Чутки, як гул весняних вод.
Пішли з півночі незабаром:
Знесли царя, зламали трон,
І сам народ собою править.
Іще тріщало десь
І гуркало у льодоломі.
Го гов!
Повстаньте, гнані і голодні...
Промінням (у печеру) залітали
В глухий Кавказ чутки про волю.
Солодким подихом долин
Весняний запах поточився.
Найбільше фронт із жмені кидав
На гори сині, на долини
Журкотливо-завзятий сміх
Вже вільних відтепер салдатів.
І в край адиге з лоскотом влетіли
Думки і кличі: "Воля всім братам!"
Аж з самого страшного Петрограду,
Незаного й далекого для простих,
Чужого багачам гірським,
Мандрівники у гості прибували.
Студентів кілька із черкесів
Заплуталось у космах лісу,

Що на землі адиге проростав.
Загуб Кавказ і захитавсь.
Казали: треба об'єднатись,
Хай адигейці волю свою скажуть—
Зберуться на нараду.
Найбільше було порад
Зібрати всі аули:
І бідних, і багатих,
Старих і молодих.
Хтось загадав жінок позвати.
Сміялись довго й глузували:
"В присутності мужів, жінкам сидати?
Ех ти— "

Зібралися аули аж тоді,
Коли вже кличі твердо пролунали:
"Кавказ кавказцям, гори-гоцям,
Земля адиге — адигейцям,—
І геть усіх чужинців."
— "А як же тих, що з дрібними дітьми,
Ну, хоч би русів незаможніх?"
— Хай їдуть на Москву.
Геть до своїх—на північ!
Вони гнітили нас!"
— "Ні, бідні не гнітили:
Царі та жандарі..."
— Однакові!—
Найбільшецюсухую ворожнечу
Між людом сіяли дашнаки.
Вона розбрякла, як сухе насіння
І гірчаком на каміні вже почала рости.
Іскандер гсїфаос надривав,
Що бідні Діоди завше брдтгя,
Але намарчо кидалось завзяття,
Бо цвіль уже гнила.
Старі й багатії за ворога приймали.
Тоді він кидався у молодь.
Але й вона отарою тяглася
За старшими й багатшими адиге.
Іскандер був, здавалось, сам.
І виривалось: горе, горе,

Ти наче тінь усюди слідом ходиш!
Ступила воля поміж нас,
А тут ця щупточка багатих,
Що вміла руської газети протати
Та з офіцерами козацькими
водила спільні хори,
Посіяла в незаймані ще душі
Слово гниле і хворе.
І бідні знову ззаду.
— "Друже салдате,
Хоч ти з'ясуй та простягни їм руку!"
Не слухали, спішили через
гори
І на просторах Росії,
Як мадя розповзались.
Іскандера багаті почали цькувати.
Прибічників своїхізмасибідноти
Наздогін кидали.
Казали:
— "Дивіться, як народ він дурить.
Колись-то був за нас, за адигейців.
Тепер крутити став:
Він ворогів почав любити.
Ще й вас так учить.
Тоді на бій водив,—
Тепер зове на мир".
— Та й правда, говорили:
Він до війни на руських нападав.
Мабуть звихнувся, підкупили.
— Звичайно так, шептали багаті:
Тоді він був співцем,
ft зараз—непотребство,
І слово його кволе,
Не доліта до нас.
Проте на раду закликали
Щоб осміяти, краще познущатись,
І всі думки його обкидять калом.
Тоді він не ходив,
Бродив горами, як чужинець.
Казали вороги:
"Нам воля, радість,

А він як неприкаяний блукає
сам, бо зрадив.
Не хоче вкупі з нами бути,—
Вже вирікся адиге".
Який отруйний біль!
Яка прогіркла жовч,
За тими сміхами пішла у душу
У горлі іскрами пекла

Душила клубом вохким вовни,
Що проковтнуть його не було сил,
Не то щоб словом захищатись.
Невже ви, сльози, нестихомирите мене?
Невже жаринами не упадете
До душ моїх адиге темних?
Вертався ще і знов був сам.
Дули гомоніли,
Жінки дрімали коло огнищ,
А ті, що знали у газетах,
Всіх навчали мирно ждять.
А потім ради з козаками,
Де офіцери і погони,
І знову фронт,—
Та тільки вже на північ.
Чутки пішли, що впав Керенський,
Що там біднота піднялась.
Тут Церетелі промайнув через аули,
Як кинутий вуглик, що тухне.
Та кличі власного, свого
Задушували внучою ці вісти:
Поверх ішло і покривало
"Кавказ — кавказцям, гори — горцям,
Земля адиге—адигейцям".
Вже близько десь гриміло
Увся Кубань в червоних блисках
Зіп'ялася на ноги бунтівниці—
Нехай ніхто не тисне бідних!
В той час Іскандер утікати мусів,
Щоб головою не накласти,
Та радість в горлі лоскотала,
Що близиться вже воля бідним,

Що землі переділять рівно всім.
Вже гуркотав гнівливий грім,
Коли в одчаєві старшинська ненависть
Його ловила навіжено—
Прийдуть таки, чекав!
І ось ізранку змовкнули аули.
Немов глухі страждання проковтнули
Відважним як і чулим серцем.
Розбіглися по горах ті,
Що билися на північ.
Вернулися у саклі новобранці.
І раптом проскакало десять верховинців—
Патрони пасмом на плечі,
Нагани у руках...
А потім ще —
І далі хвилювались коні
Ах-ах...
Запихано...
Що буде: радість, жах?
В той саме час
Іскандер поспішав в оселі.
Розбіглися багаті —
Страху не мав.
Увесь захват,
Щоб зустріти і... ах!
Там у розсілині засіли:
Тах тарах-тах—
І закипіли шолохом гаркавим кулемети.
Але аул затих,
Ждав граду і грози.
Напружено години йшли,
Натиснуте скрипіло сонце в небі.
Собаки змовкли,—
Ждало все...
І раптом ростяглися дикі крики,
То вже по саклях кинулись салдати
Вбивати, нищити.
Останню зброю, хліб, овець
Загарбати під себе рвались.
Дітей натаєм краяли крізь очі,
На батька—шаблю і багнет.

А матір молоду
За коси і—в хліви,
А там робилося,—
Ой, нене!
Не одірвуть од щілки голови,
Закляклої над гаком шиї.
Там стогони з прокльонами

І біле тіло,
Що блискає під наглими руками.
Десятками проходили дівчата,
І білі перса
Дріжали й билися в істериці.
А кров текла із уст і зпоміж ніг
Та ще із роспанаханих сорочок, що на грудях.
Ще зойки хльоскали бичами,
А люди падали...
Хто міг тікав у гори...
О, горе, горе!
Ось пронеслася буря.
І жовто бурий пил
Копита доганяв.
А де блискуча піка на горі
Жариною іскристою мигнула
Вже на західне сонце,
Там кров ю обіллятий
Червоний прапор линув і звивався,—
То була тепла кров робітників.
Іскандер збитий, як земля стогнав.
Час од часу здрігалось обличчя синє,
Що почорніло в збоїнах і в ранах.
Задуті очі ледве растулились—
Та сліз більш не було.
Лишень стогнав.
О, прокляте насіння бандитських виродків;
Ти провокаторська зміюко,
То ти труїла гори,
Ти прапора червоного схопила
В заціплі пальці злочину і буйства,
Ти божевільному ножа дала!
Ні, ні, то сам він вихопив і різав!

Але Іскандер того не довідавсь.
Він знав одно-його надіям смерть.
Він бачив крик і знищення аулів...
О, мій народі бідний.
Коли це перестане,
Коли адиге вільно вже зітхне?
Іскандер, гнаний смертю і одчаєм,
Тікав назад—у кручі в ліс.
Презирство стежило за ним
Людей найближчих, найдорожчих.
Ім нічого було губить,
Вони на смерть чекали
І тихо проклинали.
Іскандер спотикавсь у горах,
Щоб там куріти сірчаним огнем,
І вистраждати за своїх адиге.
Хіба він знав,
Що там аул десь зброї не віддав,
Що з того почалася глупа бійка?
Хіба він міг ще вірити в людей?
"О чом вони мене не вбили
Тоді, як падали скрівавлені брати?
Чого та звіряча похапливість— прожити —
З аулу винесла мене до скель?
Тепер вже пізно!...
У легенях пекло,
Мов пекло ростворилося вогнями
І в грудях нищило дихання.
Повітря в попіл обернулось,
Дихнути не було чим.
Сухий болючий хрип
У горлі битим шклом сторчав,
А в голові прегострий біль
Сидів і слідкував як злочин.

Коли скажений пес
Вгризеться хатньому у спину,
Протне де лапу—той біжить,
Тіка отшельником у ліс ровами
Свої отруєні слиною рани
Там чулим зіллям загасить.

А потім як шкелет приходить
За тижнів п'ять назад у двір,
Дзвінками ребрами гойдає,
А на хвості—колінця полічить:
Здається брязкає, коли проходить.
Таким Іскандер повернувся
В аул до Зурни.
Лише в очах загроза лячно
бродить:
"А що як мила вибухне прокляттям,
Як інші друзі і чужі?
Не може бути, ні!
Коли не зможе зрозуміти,
То так простить.
Бо, де любов буяє,
Там всепрощення навіть до злочинства.
А я страждаю сам: о, як мені болить"
Вже на камінні спотикнувся.
Що до околиці веде. ігл
Там скиба саклю притискає.
Ось, тут, бувало висковне здверей
Як змійка із щілини—Зурна.
Старий не чує і не зна.
Таке знайоме все,
Тепер чогось далеке.
Спішить через поріг
І чує легкий стогін
Кольнуло: "що таке?"
І дух забився рибкою у скелях.
Рванувся враз —
На постіль....
Крик.
Після тернових жал.
Що споминами звуться,
Після гарячої смоли розчарувань —
Одна "надія—хоч вона загоїть.
— "Де ж батько, Зурно?
Що таке з тобою?"
— Убили ті...
— "Ти, ти мене прощаєш"?
— "Хиба тебе я можу осудить?"

Але, Іскандере, я більше не для тебе...

Тобі я мертва вже навік".

Щось врзалося із дзвоном вуха

Десь барабан тріщав.

— "Але останнє слово, Зурно!"

Аж скрикнув до благання.

— "Мене зґвалтовано і недуг роз'їдає!"

Тиша.

Потім знову

(Роспечено залізо коло серця):

— "Коли б ти знав,

Як батько захищав

Своїм старечим тілом твою

Зурну.

Мабуть для тебе зберігав.

Але баґнет з дороги одіпхнув його,

І тіло моє біле

Забилося в чужих руках —

А там ти знаєш сам,

Взяло мене ще двоє.

Ростерзані були мої дівочі чресла.

Ще й зараз біль і рана

Хоч я жива, та вже гнию,

Але тебе судити я не стану,

Що ти їх дожидав"!

Тоді харчання в горлі зупинилось.

Немов у прірву, кинуло його

На збиту постіль.

Іскандер цілувать почав:

Шкелет та гниль.

Ще так не цілував ніколи..

Уперше це...

А потім кинувся безумним бігом.

Коли все гналося за ним,

Роспатлане лице

І хворі очі Зурни:

"Стрівай... Люблю!".

Порозбивав всі пальці на ногах,

Червоні шмати приліпали

Кривавим слідом до каміння.

Тікав з аулу од людей.
Над пропасть досапав,
У прірву поглядом устряг непевно,
А потім —
Зніс кулака одчайним криком в небо
Й несамовитим хрипом
Туди таке прокляття кинув,
Що хмари оторопли
Од тих сухих карлюк —
Хвилину стали,
А потім вниз, у прах
Перекидом на гостре
Упав
Кривавий
Фляк
А років через два
Держава робітнича
Допомогла адиге щирим
Свою республіку створить
Де праця заплелась
Вінком барвистих націй
В одно об'єднання:
Робочий люд
Зима 1922—1923 р.
Харків.